

SİYASÎ TARİH

İNGİLİZ — FRANSIZ — TÜRK İTTİFAKI

(19 Ekim 1939)

Prof. Rifkı Salim BURÇAK

Mihverin şiddet politikası -; İngilterenin barış bloku kurma teşebbüsleri -; Türkiyenin barışı kurtarma gayretleri -; Sovyet Rusyanın Türk siyasetini desteklemesi -; İngiliz - Fransız - Rus müzakereleri -; Rus - Alman saldırmazlık anlaşması ve ikinci dünya harbinin zuhuru -; Saraoğlunun Moskova görüşmeleri -; İngiliz - Fransız - Türk ittifakı -; Türkiye tarafsız kalabilirmi idi?

Almanyada Nazi partisinin 30 ocak 1933 de iktidara gelmesi, dünya siyaseti üzerinde bıraktığı tesirler bakımından, iki harp arası devresinin en önemli hadiselerinden birini teşkil ediyordu. Hitler Almanyayı Versay antlaşmasının ağır hükümlerinden kurtarmak ve ona Avrupa hakimiyetini sağlamak amacıyla, ikinci dünya harbinin zuhuruna kadar, dış politikada sıra ile üç prensip tatbik etti. Bunlardan ilki "müsavat kaidesi" idi. Almanya beynelmilel münasebetlerde diğer devletlerle eşit bir muamele istiyor, kendisi için haysiyet kırıcı saydığı barış muahedelerinin hükümlerini ortadan kaldırmaya çalışıyordu. İtalya - Habeş harbinin hazırladığı fırsatı kaçırmayan Hitler bu harp buhranı içinde Avrupa kuvvetler müvazenesinin Almanya lehine gelişmesini sömürerek 1935 yılının martında Versay antlaşmasının en önemli hükümlerinden birini, mecburi askerlik yasağını kaldırdı. Bir yıl sonra, 1936 senesinin martında, 2 mayıs 1935 de imzalanan Fransız - Rus ittifakının Lokarno anlaşmalarını ihlâl ettiğini öne sürerek, Renanya gayri askeri muntikasına asker sevk edip barış muahedesinin diğer mühim bir hükmünü daha ilga etti.

Almanyanın beynelmilel bir antlaşmayı tek taraflı ihlâli karşısında batı devletleri harekete geçme imkânını bulamıyorlardı. 1935 nisanında İngiltere, Fransa ve İtalya arasında Stresa'da kurulur gibi olan batı birliği İtalya - Habeş harbi içinde bozulmuş, Milletler Cemiyetinin baskı-

si altında kalan Musolini kendisini Hitlerin kolları arasına atmıştı. Roma - Berlin mihveri bundan böyle Avrupada gittikçe artan bir şiddet siyaseti güdecekti.

Hitler "Eşit muamele" kaidesine dayanarak Versay barışının en ağır hükümlerinden sıyrıldıktan sonra bu defa "ırk nazariyesi" ni tatbika başladı. Alman ordusu 1938 yılının martında Avusturyayı bu nazariyeye dayanarak ilhak etti. İngiltere ve Fransa Almanyanın bu hareketini de sadece sözde kalan protestolarla karşıladılar. Fransa kabine buhranları içinde idi. İngilterede Başbakan Chamberlainin yatıştırma politikası revaçta bulunuyordu.

Hitlerin barış yolu ile elde ettiği bu başarılar onun gururunu ve cesaretini gittikçe artırmış ve aynı zamanda Führerin kararlarının son derece isabetli olduğu kanaatını Almanyada umumileştirmişti. Hitler Çekoslovakya'daki Südet Almanları meselesini işte böyle bir atmosfer içinde ortaya çıkarmış ve 3,5 milyon almanın oturduğu çek topraklarını ana vatana katmak için harekete geçmişti.

Avrupa yeni bir genel savaş tehlikesi geçiriyordu. Fakat Chamberlain'in dünya sulhunu kurtarmak için sarfettiği gayretler sonunda 1938 eylülünde toplanan Münih konferansı Südetler mıntikasının Almanyaya ilhakını kararlaştırdı.

Münih konferansı Almanyanın şiddet politikası karşısında Batı devletlerinin son ricatlarını teşkil ediyordu. Chamberlain bu buhran içinde çok uysal davranmış ve üç defa Hitlerin ayağına gitmişti. Zira Hitlerin ırk nazariyesi batı halk efkârının büyük bir kısmı tarafından görülüyor, Nazi diktatörü Almanyanın milli birliğini tamamliyordu. Hitlerin bu yoldaki arzuları yerine getirilecek olursa onun artık barış âmili olacağını zannedenler çoktu. (1) Hitler südet buhranı sırasında 26 Eylül 1938 de söylediği nutkunda "Südetler meselesi bir kerre halledilirse avrupada bundan böyle arazi isteği ortaya atılmıyacaktır" dememişmi idi? Münih'te Almanya ile iyi komşuluk münasebetleri hakkında bir beyanname imzalamış olan Chamberlain Londraya avdetten uçaktan inerken "barışın bir nesil boyunca teminat altına alınmış olduğunu müjdeliyordu." (2) Sulhu kurtardıktan sonra Parise dönen Fransız Başbakanı Daladier ise Bourget hava meydanı ile Rivoli sokağı arasında toplanan besyüz binden fazla bir kalabalık tarafından alkışlanıyor (3), parlamento Münih an-

(1) Deux ans avec Hitler. Sir Nevil Henderson. 1940 s. 205 - 213

(2) Derniers jours de l'Europe, Grégoire Gafenco. 1946. s. 22

(3) De Washington au quai d'Orsay, Georges Bonnet. s. 293

laşmasını, 73 ü komünist olmak üzere 75 reye karşı 545 reyle tasvip ediyordu. (4)

Münih konferansından sonra Avrupanın nisbi bir sükun devrine geçeceği hakkındaki ümitler boşa çıktı. İngiliz - Alman anlaşmasından sonra Ribbentrop 6 aralık 1938 de Fransa ile de Pariste bir eyi komşuluk muahedesi imzalamış olmasına rağmen Münih anlaşması devamlı bir barış devri açamadı. Zira Münih anlaşması Almanya ve batılılar tarafından birbirine taban tabana zıt iki ayrı zihniyetle tefsir edilecekti. "Naziler Münih anlaşmasını Almanyanın hayat sahası hakkının batılılar tarafından kabul edildiği yolunda tefsir edecekler, Hitler Münihten sonra doğuda serbest bırakıldığını iddia edecekti. Batılılar ise Hitlerin son toprak isteğininde yerine getirdiklerini ümit ve almanyayı genel barış eserine iştirak ettirdiklerini zannediyorlardı" (5). Hitler bu düşünce ile münihte verdiği sözü tutmuyor, Çekoslovakyanın yeni hudutlarını garanti etmeğe bir türlü yanaşmıyarak batı devletlerini avrupa işlerine karıştırmak istemiyordu. Zira "yeni parola batıda istatüko, doğuda dinamizim idi" (6).

Münihten sonra Avrupa sulhunun devamlı bir teminat altına alınmadığını gösteren diğer bir olay da Fransa - İtalya münasebetlerinin bir kat daha bozulması idi. İtalyan mebusları 30 kasım 1938 de parlamentoda "Nis, Savuva, Tunus, Korsika, Cibuti" diye haykırıyor, yüksek tahsil talebesi bu konu etrafında memleketin her tarafından nümayinler yapıyordu.

Almanyayı bir kaç yıl içerisinde kalkındırmağa muvaffak olan Hitlerde nefesine karşı ölçsüz bir itimat hissi uyanmıştı. Etrafındakiler onu ilkin ikinci Frederik ve Bismark ile müsavi tutarlarken sonraları Hitler Bismarki da kendisine eş saymıyor, ikinci demir Şansölye unvanını ancak Ribbentropa layık görüyordu. (7) Nazi diktatörü bu ruhi halet içinde Münih barışının yarıda kalmış olduğuna inanıyor ve Südet buhranından istifade ederek çeklere ağır bir darbe vuramamış olmaktan acı bir pişmanlık duyuyordu. (8) Kaldığı İngiltere ve Fransanın Çekoslovakya müessir bir yardım yapabileceklerine inanmıyor ve bu devleti bir

(4) Chronologie du Conflit mondial (1935 - 1945). Roger Céré et Charles Rousseau. S. 102.

(5) G. Gafenco. adı geçen eser S. 25

(6) G. Gafenco. adı geçen eser. S. 27

(7) Sir Nevil Henderson. Adı geçen eser S. 187 - 191

(8) Georges Bonnet. adı geçen eser S. 309

kaç hafta içerisinde ezebileceğini düşünüyordu. (9) Çekoslovakya'ya karşı harekete geçerse bu yüzden genel bir harbin açılacağını kabul edemiyor, İngilterenin inhitat halinde bulunduğunu ve bu devletin hiçbir şey ve hiçbir kimse için harbe giremeyeceğini, yorulmadan usanmadan tekrarlayan Ribbentropun sözlerini haklı buluyordu. (10)

Hitler artık ölçü ve itidali kaybetmiş, şimdi Almanyayı meçhul bir akibete doğru sürüklemeye başlamıştı. Münih'te verilen sözü üzerinden altı ay bile geçmeden Bohemya ve Moravyayı Almanyaya ilhak etmek için Çek devlet adamlarını 1939 martının 14 ünde Berline çağırdı ve onlar üzerinde yapılan bir sürü baskı ve tehdit sonunda Çek devletinin haritadan kaldırdı. (11)

Prağ darbesinden bir hafta sonra alman baskısı Polonya üzerinde toplandı. Hitler Polonya koridoru üzerinden Doğu Purusya'yı alman vatanına birleştiren bir otomobil yolunun yapılmasına müsaade istiyor ve Danzingin Almanyaya terkini talep ediyordu. İki devlet arasında 1938 ekimindenberi müzakereleri yapılmakta olan bu meselede Ribbentrop Polonyaya şimdi kesin isteklerini bildirmişti.

Ertesi gün, 22 martta, Litvanya Memel limanını Almanyaya terke mecbur ediliyor, 23 martta Romanya Almanyanın istediği iktisadî bir anlaşmayı baskı altında kabul etmek zorunda kalıyordu.

Prağ darbesi İtalyada derin bir hiddet ve infial uyandırmış, Hitler Musoliniye danışmadan onu bir emri vaki karşısında bırakmıştı. Kont Ciyano hatıra defterine şu sözleri yazıyordu: "Alman müdahalesi Versay Çekoslovakyasını değil fakat Münih ve Viyanada inşa edilmiş olan Çekoslovakya'yı tahrip etmiştir. Bundan böyle Hitlerin bizi pek yakından ilgilendiren vaat ve demeçlerine istikbalde ne suretle önem verebiliriz. Bütün bunların İtalyan milletini kaygılandırdığını ve onu küçülttüğünü saklamak faydasızdır. Bunun için İtalyan milletini tatmin etmek ve ona bir karşılık göstermek lâzımdır: Arnavutluk" (12) Musoliniye göre Arnavutluğun ilhaki bile dünyanın en zengin topraklarından biri olan Bohemyanın Rayhla birleşmesini tevzin edecek bir kazanç olmayacaktı. (13)

İtalya derhal askeri hazırlıklara giriştiği ve 7 Nisan 1939 sabahı General Guzzoni komutasındaki kıtaları Arnavutluk limanlarına çıkardı.

(9) Sir Nevil Henderson, adı geçen eser. 227

(10) Sir Nevil Henderson, adı geçen eser. s. 227

(11) Témoignage. Albert Lebrun. 27. s.

(12) Journal Politique 1939 - 1943 Comte Galeazzo Ciano. tome 1 s. 53

(13) Comte Ciano, adı geçen eser. s. 75

400 uçak bu harekatı destekliyordu. Duçe ve Cıyanonun, dağlık arazide Ahmet Zogo tarafından mukavemet edileceği hakkındaki endişeleri tahakkuk etmedi. (14) Arnavutluk sessizce İtalyan imparatorluğuna imhak edilmişti.

Prağ darbesi, Alman ırk nazariyesinin yerine hayat sahası nazariyesinin (= Lebensraum) kaim olduğunu gösteriyordu. Slav ırkından olan çeklerin alman himayesine girmesini ırk nazariyesile izah etmeğe imkân yoktu. "Prağdan sonra Nazizm ırki ve milli bir hareket olmaktan çıkarak cinayet işleyen ve parçalayan bir kuvvet oluyordu." (15) Avrupa milletleri büyük bir korkuya kapılmıştı. Kuvvete karşı kuvvetle mukabele etmedikçe barışın kurtarılamayacağına artık Chamberlain bile inanıyordu. Çörçilin, Eden'in ve Duff Cooper'in tasviye ettikleri mukavemet siyasetinin isabeti gün gibi aşikârdı. Çörçilin tabiri ile, Chamberlain 17 martta Birmingham'da söylediği nutukla "bütün mazarine bir hamlede arka çeviriyor" (16) Avrupanın büyük bir tehdit altında bulunduğunu mütecevize karşı bir blok kurmak lüzumunu ilân ediyordu.

Polonya alman taleplerini kabule yanaşmamış ve iki devlet arasında, ikinci dünya harbinin ani sebebinin teşkil eden, büyük bir gerginlik ortaya çıkmıştı. Chamberlain 31 mart 1939 da Avam Kamarasında söylediği nutukta, Polonya istiklâlini tehdit altında görür ve ona karşı koymayı hayati bir mesele addederse İngilterenin yardıma gideceğini açıkladı. İngiltere bu suretle bir taarruza karşı Polonyayı garanti etmiş oluyordu. Bu, İngiltere siyasetinde pek esash bir tahavvülün vuku bulunduğunu gösteriyordu. Polonyanın 1921 de Fransa ile imzalanmış bir ittifak antlaşması mevcut olduğu cihetle batının iki büyük devleti Polonyanın yanına geçmiş oluyordular.

İngiltere Mihver devletlerinin etrafında büyük bir barış çenberi kurmak için kati kararını vermiş ve harekete geçmişti. Almanyanın 23 martta Romanyaya adeta bir ultiमतom vererek ona iktisadi bir anlaşma imzalatması ve İtalyanın Arnavutluğu istilâsı Balkanlarda büyük bir korku uyandırmış ve Yunanistan bu korku altında batı devletlerinden garanti istemişti. (17) Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 13 nisan 1939 da Romanya ve Yunanistana garanti verdiler. Bu iki devlet istiklallerini tehlikede görür ve taarruzu kendi kuvvetleriyle def edemeyecek olurlarsa İngiltere ve Fransa yardıma gideceklerdi.

(14) Comte Ciano. adı geçen eser. S. 75

(15) Sir Nevil Henderson. adı geçen eser. S. 225

(16) Çörçilin hatıraları. 6 Mayıs 1948 Vatan gazetesi.

(17) Fin d'une Europe, Georges Bonnet 1948. S. 93

Görülüyorki İngiltere, 1914 harbinin arifesinde gütmüş olduğu siyaseti tamamen değiştirmişti. Birinci dünya harbinde, hangi tarafı tutacağını son dakikaya kadar belli etmemiş olan İngilterenin bu müphem durumunun harbin zuhurunda âmil olduğu söylenmiş ve hariciye bakanı Sir Edward Grey'in siyaseti çok tenkitlere uğramıştı. Fakat bu sefer Chamberlain yeni bir taarruzu silâhla karşılayacağını katıyetle ilan ediyor. Avrupa karasına karşı aldığı taahhütleri ifa edeceği hususunda şüphe bırakmamak için, Hitlerin Almanya - Polonya saldırmazlık paktı ile İngiliz - Alman deniz anlaşmasını yırttığı gün, 28 nisan, 1939 da, İngiltere "tarihte ilk defa sulh zamanında mecburi askerliği kabul ediyor." (18)

İngiltere bir barış bloku kurmak için Türkiye ve Rusya ile de görüşmelere başlamıştı.

Türkiye 1939 yılının baharına kadar Avrupada gözüken buhranlar karşısında Lozandanberi takip etmiş olduğu sulhu ve tarafsız siyaset yolundan ayrılmamıştı. Bütün komşularile ihtilâflarını barış yolu ile halletmiş, 1932 de Milletler Cemiyetine girmiş, 1934 de Balkan Antantını ve 1937 Saadabat paktını imzalayarak Balkanların ve Orta Doğunun sulh ve istikrarına büyük hizmetlerde bulunmuştu. Türkiye; beynelmilel münasebetlerde şiddet siyasetinin pek revaçta bulunduğu bir devirde Boğazlar üzerindeki haklı ve meşru isteklerini, antlaşmaları tek taraflı yırtmak suretile değil ve fakat beynelmilel bir konferansta müzakere yolu ile devletlere kabul ettirmiş, kollektif barışa bağlılığını isbat etmişti. İtalyan - Habeş harbinde Milletler cemiyetinin bir üyesi olarak mütacavize karşı kurulan cephede yer almış, Fransa ile zuhur eden Hatay ihtilâfında yine anlaşma yolunu tercih etmiş ve emri vakilerden itina ile sakınmıştı. Atatürkün dediği gibi "Hariciyede dürüst ve açık olan siyasetimiz bilhassa sulh fikrine müstenitti..... Beynelmilel her hangi bir meselemizi sulh vasıtaları ile halletmeği aramak bizim menfaat ve zihniyetimize uyan bir yol" du. (19)

Türkiye, Batı devletlerle Almanya arasında Avusturya, Südetler ve Prağ hadiselerinden dolayı zuhur eden ihtilâflar karşısında tarafsız bir durum takınmış, Almanya ırk nazariyesini tatbik ettiği müddetce Türk halk efkârı alman davasını iyi bir gözle karşılamıştı. Bir defa, Almanya ile Türkiye arasında araziye müteallik veya siyasi mahiyette herhangi bir menfaat ihtilâfı olmadıktan başka bu iki devlet arasında çok

(18) Sir Nevil Henderson, adı geçen eser. S. 237

(19) Atatürkün I Kasım 1929 da Büyük Millet Meclisini açış nutkundan

sıkı bir ticaret münasebeti de mevcuttu. "1938 de Almanya ithalatımızda yüzde 46,99, ihracatımızda yüzde 42;92 nisbetinde birer mevki işgal etmekte idi." (20)

Bundan başka, her iki memleket Birinci Dünya harbine müttetik olarak girmiş ve bu harbten müşterek bir felaket içinde ayrılmışlardı. Türk halk efkârı Alman kalkınmasını sempati ile takip ediyordu. "Galip devletler, biz Türklere de harp sonunda Versay tertibi bir sulh muahedesi imza ettirmek istedikleri için Almanya tarafından girilen teşebbüsleri sempati ile telakki ettik. Avusturyanın ilhakı, Alman milli birliğinin tahakkukuna doğru bir adım olarak kabul edildi. Südet mıntıkasının Çekoslovakya'dan ayrılarak Almanyaya ilhakı da aynı manaya alındı." (21) Ahmet Emin Yalman Avusturyanın ilhakından bir kaç gün sonra yazdığı makalede "Bizim için Versay ve Sen Jermen muahedelerinin manasını kavramanın en kesdirme yolu, bunların Sevr ölçüsü ile yapılmış, Sevr ruh ve gayesinde muahedeler olduğunu göz önünde bulundurmalıdır." (22) diyordu. Südet buhranı sırasında Yunus Nadi "ekserisi Alman hududunda bulunan üç milyondan fazla şuurlu Alman nüfusunun yabancı bir hakimiyet elinde esir kalması caiz ve doğru mudur? vaktile bunu böyle yapmış olan sulh muahedesi günün birinde behemehal tashihi mevzu bahis olacak bir hata irtikâp etmiş değil midir? İlla bu hata tashih olunmasını diye harp yapılır mı ve yapılmalı mıdır?" diye yazıyordu. (23)

Sözün kısası, Türk halk efkârı, Alman istekleri meşru hudutları içinde kaldığı müddetce bu davayı iyi karşılamıştı. Türk Basınının bu olaylar karşısında Almanyaya muzahir bir durum takınmasının, belkide, o tarihte Fransa ile aramızda mevcut olan Hatay ihtilâfı ile de bir ilgisi mevcuttu. Almanyanın 15 mart 1939 da Çekoslovakya'yı ortadan kaldırması üzerine Türk basınında barışın bozulacağı hakkında bir endişe başlamakla beraber Türkiyede Alman korkusu daha ziyade bu Devletin Balkanlara nüfuz etmesinden sonra hissedildi. Hitlerin, yukarda söylediğimiz iktisadi muahedeyi Romanyaya zorla kabul ettirmesi Alman hayat sahasının hudutlarının nerede sona ereceği hakkında Türkiyede bir endişe doğurdu. Zira Üstün Irk ve Hayat Sahası nazariyeleri ile amel eden Almanya şimdi bir Balkan devletinin kapılarını zorluyordu. Drang Nach Osten (= şarka doğru baskı) Karadeniz kıyılarına kadar uzanmıştı. Bu olay Türk siyasetinde yeni bir tahavvülün mebde'i olacaktı.

(20) Harici Ticaretimiz. Namık Zeki Aral. 24-3-949 Ulus gazetesi

(21) Türk - İngiliz deklarasyonu. Ahmet Şükrü Esmer. 13-5-939 Ulus gazetesi

(22) Sevr Cinsinden Ekinler. 16 mart 1938 Tan gazetesi

(23) Harp mi sulh mu. 16 eylül 1938 Cumhuriyet gazetesi.

Nitekim Almanyanın Romanya'ya zorla bir muahede kabul ettirmeğe çalıştığı Romanya tarafından İngiltereye bildirilince İngilterenin Ankara Büyükelçisi, 19 Mart 1939 da, Türkiye Hariciye Vekiline bu olay karşısında Türkiye'nin nasıl bir durum alacağını soruyor ve Türk Hükümetini ikaz ediyordu (24).

Türkiyeyi Avrupa ihtilâfları karşısında Lozandanberi gütmüş olduğu tarafsızlık siyasetinden uzaklaştıran ve Türk politikasına katî istikametini verdiren hâdise İtalya'nın Arnavutluğu istilâsı oldu. Arnavutluğun işgali Türkiye'de ölçsüz bir hiddet ve aynı zamanda endişe doğurdu. İşgalin ertesi günü, gazetelerden bir çoğu bu olayı bir "facia" olarak gösteriyor ve bunun ilerideki inkişaflarını haklı bir infialle mütalâa ediyorlardı. (25) Hüseyin Cahit Yalçın "Balkanlar şimdiye kadar kendi memleketlerinde nisbeten emin ve tehlikeden uzaktılar. Şimdi bahçelerinin kenarına kuvvetten başka bir hak tanımayan müciz bir komşu yerleşiyor" diyor. Şevket Bilgin ise "Arnavutluk meselesinin müstakbeldeki inkişaf seyri, ehemmiyeti itibariyle Balkanları aşan bir vahamet arzulemektedir" hükmünü düşürüyordu. Falih Rifki Atay "Avrupa buhranı azamî haddindedir. Hava, tehlike çanlarının sesiyle boğulmuştur; harp sonrası tarihi pek esaslı bir dönüm noktasına gelmiştir" (26) diyerek Türk Hükümetinin endişesini açıklıyor; Ahmet Ağaoğlu "Balkanlarda sarıh, açık bir vaziyet hâsıl olmuştur. Bu vaziyetin ifade ettiği mâna hakkında yalnız ahmaklar aldanabilirler. Binaenaleyh bu vaziyete karşı alınacak vaziyet de açık, sarıh ve seri olmalıdır" diyordu (27).

Bu yazılardan, Arnavutluğun İtalya tarafından işgalinin Türkiye'de, Çekoslovakya'nın mevcudiyetini ortadan kaldıran son Hitler darbesinden çok daha geniş ölçüde tepki uyandırmış olduğu anlaşılıyordu. Filhakika Türkiye ile İtalya arasındaki münasebetler hemen daima bir itimatsızlık havası içinde kalmıştı. Türkiye, Büyük devletler arasında kendi ülkesi üzerinde emel besleyen yegâne devlet olarak İtalya'yı görüyordu. İtalya'nın Habeşistana saldırması ve bu suretle faaliyetini Kuzey Doğu Afrikaya yöneltmesi Türk - İtalyan münasebetlerinde nisbî bir salâh vücuda getirmiş ise de Mussolini şimdi Balkanlara ayak atmış ve Türkiyede menşeleri oldukça eski olan bir korkuyu yeniden canlandırmış-

(24) Fin d'une Europe. Georges Bonnet S. 156.

(25) Arnavutluk faciası, Ahmet Şükrü Esmer, 8 nisan 1939 Ulus; Zavalı Arnavutluk, H. Cahit Yalçın, 8 nisan 1939 Yeni Sabah; Arnavutluk faciası, Şevket Bilgin, 9 nisan 1939 Yeni Asır.

(26) Hâdiseler karşısında, 12 nişan 1939 Ulus.

(27) Türk Hükümetinin beyanâtı, 13 nisan 1939 İkdâm.

tı. Refik Saydam Hükümeti kendisini "bir Millî emniyet meselesi" karşısında hissediyor ve artık tarafsızlıkta devama imkân kalmadığına inanıyordu: "Memleketimizi yarının tehlikeli hâdisatından mümkün mertebeye uzak bulundurmak ve Avrupa ve bütün dünyada başgösteren ihtilâflar önünde sulhperver siyasetimizin samimî bir tezahürü olan bitarafılığı muhafaza etmek Cumhuriyet Hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hâdisatın Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin millî hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz kendisini ciddi bir millî emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyetini tehlikeli tesadflere mâruz bırakmaksızın lâkayıt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır" (28) diyerek Türkiyenin, Arnavutluğun işgali üzerine bitarafılıktan ayrıldığı ve ittifaklar siyasetine döndüğünü açıklıyordu. Bilâhare Başbakan Saracoğlu da Türk siyasetindeki tahavvülün bu tarihte vukua geldiğini söylemiş, Arnavutluk hâdisesine temas ederek "bu andan itibaren ki Cumhuriyet Hükümetinin sulhçu siyasetinin icabı olan bitarafılıktan ayrılarak taarruza karşı koymak için sulh uğrunda Birleşmiş memleketler ile işbirliğine karar verdik" demiştir (29).

İtalyanın Arnavutluğu istilâsı üzerine, hattâ İtalya Arnavutluğa çıkar çıkmaz (30) İngiltere tarafından yapılan teklifle (31) Türkiye ile İngiltere arasında müzakereler başladı.

Türkiye bir taraftan İngiltere ile müzakerelerde bulunurken diğer yandan Balkan barışının takviyesine çalışıyordu. Münih konferansından sonra Avrupanın bir harbe doğru gittiği açık bir surette görülünce Balkan Antantına dahil bulunan devletler kendi aralarındaki birlik ve tesanüdü kuvvetlendirmek maksadiyle birbirleriyle daimî bir temas halinde idiler.

Arnavutluğun işgalinin ertesi günü, 8 nisan 1939 da, Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu ile Rumen Hariciye Nazırı Gafenko arasında İstanbulda yapılan görüşmeler sonunda iki devlet adamı bir takım önemli noktalar üzerinde mutabık kalmışlardı: 1 — Türkiye ve Romanya Balkan Antantını kuvvetlendirmek ve bu antantın hareket kudretini artırmak için her tülü gayreti sarfedeceklerdir. 2 — Olaylar, Romanya ve Türkiyeyi, yahut her iki devleti birden veya Balkan Antantını heyeti umumiye halinde, bugün karşı karşıya bulunan iki grup arasında bir intihap yap-

(28) 12 mayıs 1939 da Büyük Millet Meclisindeki nutkundan.

(29) 2 ağustos 1944 de Büyük Millet Meclisindeki nutkundan.

(30) Başbakan Refik Saydamın 12 mayıs 1939 Meclis nutku.

(31) Bolu Milletvekili Fethi Okyarın 12 mayıs 1939 Meclis nutku.

mak ve kati bir durum almağa zorlarsa Romanya ve Türkiye, istiklâl ve emniyetlerini tehdit eden hegemonya temayülüne karşı müşterek bir mukavemet kurmak maksadiyle teşkilâtlanan ve birleşen gruba katılacak ve Balkan Antantı müttetiklerinin de aynı yolda hareket etmeleri için ısrar edeceklerdir (32).

Bu suretle Türkiye İkinci Dünya Harbi buhranının başından itibaren sulhçu bloka iltihaka karar vermişti.

*
* *

Türkiyenin batı devletlerine meyiletmesi ve Balkan barış ve tesanüdüdü takviyeye çalışması Sovyet Rusyanın görüş ve menfaatlarına uygun düşüyordu. Saracoğlu - Gafenko görüşmelerinde alınan kararlar, Gafenkunun isteği üzerine, Saracoğlu tarafından Sovyetlere bildirildiği zaman Rusya bundan müteşekkir kaldığını söylüyordu (33).

Sovyet Rusya bununla da iktifa etmiyor, bir taraftan İngiltere ve Fransa ile müzakerelerde bulunurken, diğer yandan Balkan Devletleri arasındaki birliği kuvvetlendirmek için kendisi de gayret sarfediyordu. Yıllardanberi kollektif barışın bayraktarlığını yapmış olan Rusya yaklaşan harp karşısında şimdi çok aktif bir siyaset güdüyordu.

Sovyet Dışişleri Komiser Muavini Potemkin 28 Nisan 1939 da Türkiyeden başlayarak Balkan merkezlerini dolaştı. Potemkin Ankaraya, Türkiye ile Rusya arasında karşılıklı bir yardım paktının imzalanması imkânlarını araştırmak ve aynı zamanda Balkan Paktını genişletmek ve takviye etmek için gelmişti (34). "Potemkin Ankarada, Türkiyenin İngiltere ve Fransa ile girişeceği siyaseti öğrenmiş, buna Sovyetlerin muvafakatini getirmiş ve bu eserin müteakiben bir Türk - Rus yardımlaşma paktı ile tamamlanacağı ümidini bırakmıştı." (35)

Potemkin Ankaradan sonra Balkan merkezlerini de dolaştı. "Sofyada Mihver Devletlerinin oyunlarından endişelenmiş, ihtar ve nasihatlar da bulunmuş" (36) ve Bulgaristanın ne türlü şartlarla komşularıyla işbirliği yapacağını öğrenmişti (37). Sovyet Hariciye Halk Komiseri Bükreşte Gafenko ile görüşürken Sovyetlerle batı devletleri arasında cereyan eden müzakerelerin müspet bir sonuca varacağına inandığını söylemiş ve şu sözleri de ilâve etmişti: "Totaliter devletler Sovyet Rusyanın Al-

(32) Gafenko, adı geçen eser S. 136 - 137.

(33) Gafenko, adı geçen eser S. 136 - 137.

(34) *Préliminaires de la guerre à l'Est*. Gafenko. S. 280

(35) *Derniers Jours de L'Europe* S. 200.

(36) *Derniers Jours de L'Europe* S. 201.

(37) *Préliminaires de la guerre à l'Est*. s. 65.

manya ve İtalya ile anlaşmak üzere olduğu şayiasını yayıyorlar. Bu, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın birleşmelerini önlemek için Berlin Hükümetinin hususî bir taktiğinden ibarettir. Bizzat Hitler bile, tam zamanında, Rusya ile sıkı bağlar kuracağı ümidini yakınlarına vermekle bu taktiği kullanmıştır. Bütün bu düzenbazlıklar Sovyet politikasının hakkından gelebilecektir. Moskova barış istiyor ve barışı barışsever vasıtalarla müdafaa etmek niyetindedir" (38).

Potemkin, Romanya'nın mihver aleyhtarı bir durum takınmasından dolayı memnun olmuş, Gafenkoya, Bulgaristana karşı müteyakkız davranılması ve bu devletin yardımı temin edilmedikçe ona karşı hiçbir tavizatta bulunulmaması lüzumunu bildirmiş, "Bulgaristan Mihver devletlerinin menhus nüfuzundan kurtulma iradesini göstermedikçe ona itimat edilmemesini tavsiye etmişti" (39).

Sözün kısası Türkiye, Batı devletlerine yaklaşırken Rusyanın bu politikayı tasvip ettiğini görmüş ve Türk - İngiliz işbirliğinin yakında imzalanacak olan Rusya - Türkiye Yardımlaşma Paketi ile tamamlanacağı yolundaki Rus teminatına inanmıştı. Başbakan Refik Saydam "aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tesbit edilmiştir" diyor (40). Falih Rıfkı Atay, Cumhuriyet Halk Partisinin organı ve dolayısıyla Hükümetin yarı resmî gazetesi olan Ulus'ta "Sovyet Hariciye Komiserliği Muavini Potemkin yoldaşın Ankaradaki ikametine tesadüf eden Türk - İngiliz müzakereleri, yeni vaziyetin büyük komşumuz tarafından tamamen tasvip edilmekte olduğunun anlaşılmasına fırsat vermiştir" diyordu (41).

Türkiye, büyük komşusunun iyi niyetlerinden emin olarak politikasını onun da hoş karşıladığı bir yolda geliştirdi ve Türk - İngiliz müzakereleri 12 Mayıs 1939 da müşterek bir deklârasyon halinde ilân edildi:

"1 — Türkiye ve Büyük Britanya Hükümetleri, birbirleriyle sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte bulunan müzakereler, görüşlerindeki mutat birliği tebarüz ettirmiştir.

2 — İki devletin kendi emniyetleri nef'ine olarak karşılıklı taahhütleri tazammun edecek uzun müddetli nihaî bir anlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir.

(38) Derniers Jours de L'Europe S. 201.

(39) Derniers Jours de L'Europe S. 202.

(40) 12 Mayıs 1939 Meclis nutku.

(41) Yolumuzun Sağmayan İstikameti, 14 Mayıs 1939.

3 — Bu nihaî anlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükümeti ve Büyük Britanya Hükümeti, vukubulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mintakasında bir harbe saik olması halinde yekdiğeriyle bilfiil işbirliği yapmağa ve yedi iktidarlarında bulunan bütün yardım ve müzahereti birbirlerine göstermeğe hazır bulduklarını beyan ederler.

4 — Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen anlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde Türkiyeye ve Büyük Britanyaya karşılıklı bir yardım ve müzaheret teminine matuftur.

5 — Nihaî anlaşmanın ikmalinden evvel karşılıklı taahhütlerin mevki fiile geçmesini icabettirecek şartların daha sarih bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki hükümetçe kabul edilmektedir. Bu tetkik halen devam etmektedir.

6 — İki hükümet Balkanlarda emniyetin tessüsünü temin etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

7 — Şurası mukarrerdirki: yukarda zikredilmiş olan hükümler iki hükümetten her hangi birinin sulhun takviyesindeki umumî menfaat iktizasından olarak diğer hükümetlerle anlaşmalar akdetmesine mani değildir.”

Türkiyenin İngiltere ile yaptığı işbirliği, beyanname metninin de göstereceği üzere, Balkanlardan ve hususile Akdenizden gelecek bir tarruzu istihdaf ediyordu. Beyannamenin Büyük Millet Meclisinde okunduğu gün orada geçen müzakereler bu hususu sarahatla aydınlatmıştı. Başbakan Refik Saydam: “Akdenizde bütün alâkadar devletlerin birbirine karşı emniyet içinde bulunarak ve bu denizi müşterek bir vatan sayarak temenni etmişizdir. Hiçbir alâkadar devleti haklı olduğu istifadeden mahrum etmeyen, fakat hiçbir egemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı bizim daima göz önünde tuttuğumuz bir milli emniyet meselesidir. Bu şartlar içinde hükümetiniz milleti harp badiresindeen âzamî imkânlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini gene sulh için birleşen memleketlerle harbi göze alarak sulh gayesinde teşriki mesai etmekte bulunmuştur.” diyerek Türkiyenin hassaten Akdeniz cihetinden gelebilecek bir tehlikeye karşı emniyet tedbirleri almış olduğunu açık bir dille belirtmişti. Bolu Millet Vekili Fethi Okyar: “Maksadımız Karadeniz hudutlarımızı emniyet altına almaktır. Böyle bir tedbire de lüzum vardır. Çünkü Balkanlılara ait olması lâzım gelen Balkan yarım adasına bü-

yük bir devlet askerlerini çıkarmış ve oraya ayak atmıştır. O devlet aynı zamanda Akdeniz hudutlarımızın tam burnu dibinde bir çok adalarında işgal ederek üzerinde tahkimat, tesisat ve tertibat yapmakla meşgul bulunmaktadır.” sözlerle meseleye bir kat daha vuzuh vermiş, Balıkesir Millet Vekili General Kâzım Özalp de: “Akdenizde vukubulacağımı muhtemel gördüğümüz taarruzun nereden ve ne şekilde olabileceğini etrafile mutalâa etmiş ve bunu yalnız başımıza def, taretmek için lâzım gelen tedbirleri almış, hesaplarımızı yapmış ve kararlarımızı vermişizdir. Şimdi bu mukabeleyi yalnız başımıza değil, Donanmasile bütün denizlere hakim olan İngiltere devletile birlikte yapmağı düşünüyoruz.” diyerek Türk - İngiliz işbirliğinin, evvel emirde, bir İtalyan tehlikesine karşı kurulduğunu anlatmıştı.

Büyük Millet Meclisinde mevcut 353 üyenin ittifakile tasvip edilen Türk - İngiliz müşterek beyannamesi, metninden de anlaşılacağı üzere, tedefi mahiyette olup başlıca iki amaç güdüyordu.

Evvela, taraflar, vukubulacak bir taarruzun Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde bilfiil işbirliği yapacak ve birbirlerine güçlerinin yettiği derecede yardım edeceklerdir.

Saniyen, taraflar Balkanlarda emniyetin tessüsünü temin lüzumunu kabul etmiş olmakla beraber bu hususta henüz bir karara varmamışlardır; mesele müzakere safhasındadır ve nihai anlaşmanın imzasından önce “karşılıklı taahhütlerin mevkiî fiile geçmesini icabettirecek şartların daha sarîh bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meseleler daha derin bir tetkike tabi tutulacaktır.”

Şu halde nihai anlaşmanın bütün şartları iki devlet arasında henüz tesbit edilmeden müşterek deklarasyon ilân edilmişti. Taraflar, aktebilecek ittifak andlaşmasının bütün şartlarını tesbit edecek müzakerelerin sonucunu neden beklememiş ve şimdiden bir deklâasyon ilân etmişlerdi? bütün meseleler aydınlanmadan ve andlaşma şartları kararlaştırmadan deklâasyonun yapılmasını lüzumlu gören taraf hangisi idi ve buna neden lüzum görüyordu?

Bu hususta, elimizde vesikalar bulunmadığı cihetle şimdilik kati bir söz söylemek imkânından mahrum bulunuyoruz. Taraflar acaba yakın tehlikeyi Akdenizde gördükleri için bu cihetten gelebilecek bir taarruza karşı birbirlerine bağlanmayı bir zaruret mi saymışlardı? Balkan meselelerinin kati bir hal suretine bağlanması Sovyet Rusyanın durumile ilgili olduğu için, İngiliz - Fransız - Rus müzakerelerinin neticesini mi beklemek lâzım gelmişti? Yoksa Türkiye, İtalyanın pek mâlum ve mütehavvil olan siyasetinde yeniden derin bir tahavvülün vukubul-

ması ihtimalini göz önünde tutarak İngiltereye biran önce bağlanmakta fayda mı görüyordu? İngiltere, Romanya ve Yunanistana verdiği garantilerin ciddiyetini isbat ve Sovyetlerle yapılmakta olan müzakerelere iyi tesir bırakacağını düşünerek şimdiden Türkiyeye bağlanmakta bu türlü mülhazalarla mı hareket etmişti?

Her ne hal ise, Türk - İngiliz deklârasyonu mihver devletlerinde acı tepkiler uyandırırken Sovyet Rusya bunu hareretle iltizam ediyordu.

Türkiye, Fransa ile arasındaki Hatay ihtilafını halledince, 23 haziran 1939 da, onunla da yine müşterek bir deklârasyonla birleşti. Bu suretle İngilterenin kurmağa çalıştığı büyük barış blokunun güney doğu halkası teşekkül etmişti. Şimdi bu bloka Rusyanın da iltihakını temin etmek lâzım geliyordu.

*
* *

Batı devletlerinin Rusya ile yaptıkları müzakereler İngiltere ve Fransanın 14 Nisan 1939 da yaptıkları teklif ile başlamış, mayısın sonlarına kadar Londra ve Pariste bu tarihten itibaren Moskovada cereyan etmiş, siyasî ve askerî oimак üzere iki safhaya ayrılmıştır. Bu müzakereler esnasında İngiliz - Rus görüşleri hemen daima birbiriyle çarpışmış, Fransa ise çok kere arayı bulmağa çalışmıştır (42).

Moskova müzakereleri hakkında tafsilâta girişmek mevzuumuzun dışındadır. Yalnız şu kadarlık söyleyelim ki bir sürü tartışmalar sonunda siyasî müzakereler 24 temmuz 1939 da bir anlaşma taslağının kaleme alınmasıyle neticelendi. Bir dibace ve yedi madde ve bir de gizli protokoldan ibaret olan antlaşma taslağının birinci maddesinde üç devletten biri kendisine karşı bir Avrupa devleti tarafından yapılan bir taarruz sonunda, veya taraflardan birinin, istiklâl veya tarafsızlığını müdafaaya mecbur hissettiği diğer bir Avrupa devletine bir Avrupalı devlet tarafından doğrudan doğruya veya dolayısıyla yapılan bir taarruz sonunda harbe girecek olursa âkitler birbirlerine derhal yedi iktidarlarında bulunan bütün yardımı yapacaklarını taahhüt ediyorlardı.

Gizli protokolde ise birinci maddede doğrudan doğruya veya dolayısıyla taarruza düşer olup garanti edilen devletler sayılıyordu: Estonya, Finlândiya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Türkiye, Yunanistan ve Belçika (43).

Siyasî antlaşma üzerinde mutabık kalan devletler bu sefer ağusto-

(42) Bu görüşmeler hakkında Fransız Hariciye Nazırı Georges Bonnet'in Fin D'une Europe isimli kitabında etraflı bilgi vardır.

(43) Fin D'une Europe S. 401 - 403.

sun beşinden itibaren askerî görüşmelere başladılar. Zira, Rusyanın ısrarını üzerine, siyasî anlaşma askerî anlaşma ile birlikte imza edilecekti.

Askerî görüşmelerde Rus Heyetinin Başkanı General Vorosilof her türlü anlaşmanın esas şartının Kızıldorduya, Romanya ve Polonyadan geçit verilmesi olduğunu söyledi. O halde meselenin düğüm noktası Polonya ile Romanyanın Kızıldorduya geçit vermesine bağlı bulunuyordu. Georges Bonnet'ye göre Romen Hariciye Nazırı Gafenko, 27 nisan 1939 da Parisi ziyareti sırasında bu mesele hakkında müspet cevap vermiş (44), Paul Reynaud'nun yazdığına nazaran, Fransız Başkomutanı General Gamelin Rus ordularına Romanyadan geçit müsaadesini Kral Karoldan almıştı (45).

Polonyaya gelince, bu devlet kızıldorduya geçit vermeye katiyen yanaşmıyor, Fransanın bu yoldaki bütün tazyik ve tehditleri boşa gidiyordu. Polonya 1921 de Rusyadan almış olduğu araziye kızıldordunun girmesini tehlikeli sayıyor, Polonyanın Paris Büyükelçisi bu nokta üzerinde ısrarla duran Georges Bonnet'ye :“Siz Alsas - Lorenin Almanlar tarafından muhafaza edilmesine müsaade eder misiniz?” sözüyle bu korkuyu anlatıyordu. Bonnet, kuvvetli Almanya karşısında Polonyanın Rus yardımını kabule mecbur olduğunu, aksi takdirde üç hafta içinde yere serileceğini söyleyince büyükelçi “bilâkis, ilk günlerden itibaren Polonya ordusu Almanyayı istilâ edecektir” cevabını vermişti (46).

Polonya Dışişleri Bakanı Albay Beck'e göre “Rusya askerî bakımdan zayıf ise ona bağlanmağa değer mi ve eğer kuvvetli ise işgal ettiği Polonya topraklarını bırakır mı?” idi (47).

*
* *

Moskova müzakereleri işte bu nokta etrafında döndüğü ve Fransa Polonyayı zorladığı bir sırada, 21 ağustos 1939 da, Alman D. N. B. Ajansı Almanya ile Rusya arasında bir ticaret muahedesinin imzalandığını ve karşılıklı bir saldırmazlık paktının da imzalanması için Ribbentrop'un Moskovaya gideceğini ilân etti.

Bu haber dünya halk efkârında bir bomba tesiri yaptı. Moskovada bir barış çemberinin kurulduğu müjdesini aylardanberi gittikçe artan bir üzüntü içerisinde bekleyenler şimdi pek derin bir hayal sukutuna uğramışlardı. Kollektif barışın bayraktarı görünen Rusya, barışın en ciddi

(44) Fin D'une Europe S. 240 - 241.

(45) La France a sauvé l'Europe, tome 1. S. 127.

(46) Fin D'une Europe S. 277.

(47) Derniers Jours de l'Europe S. 231.

bir tehlike karşısında bulunduğu bir anda, sulh blokunu iterek Almanya ile anlaşılıyordu.

Filhakika Ribbentrop, Alman hariciyesinin tanınmış diplomat ve hukukçusu Gauss ile birlikte 23 ağustosta uçakla Moskovaya gitti ve o gece Kremlin sarayında Molotofla on yıllık bir dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzaladı. 24 Nisan 1926 tarihli antlaşmanın esaslı hükümlerine dayanılarak yapılan ve imza ile meriyete giren bu antlaşma yedi maddeden mürekkekti. Önemli hükümleri 1, 2 ve 4 üncü maddeleri idi.

Birinci maddede “iki âkit taraf, gerek yalnız olarak, gerek diğer devletlerle birlikte, birbirlerine karşı her türlü cebirden, her türlü tecavüz hareketinden ve her türlü hücumdan tevakki etmeği”;

İkinci maddede “iki âkit taraftan biri, üçüncü bir devlet tarafından askerî bir harekete mevzu teşkil ederse, öteki âkit taraf, bu devlete hiçbir şekilde yardımda bulunmamayı”;

Dördüncü maddede ise “iki âkit taraftan hiçbiri, doğrudan doğruya veya dolayısıyla öteki tarafa müteveccih herhangi bir devletler grupuna iştirak etmemegi” taahhüt ediyorlardı.

Rus - Alman antlaşmasının o zaman ilân edilen muahededen gayri bir de “sıkı surette gizli tutulacağı” kaydiyle dört maddelik bir protokolü daha mevcuttu. Bu gizli protokolda taraflar bir takım kapalı tabirlerle Baltık memleketleri, Polonya ve Besarabya üzerinde anlaşmış ve Litvanyanın kuzey hududu sınır teşkil etmek üzere, Baltık memleketleri Rus nüfuz mıntakasına bırakılmış, Polonya ise Narev - San hattile Almanya ile Rusya arasında taksim edilmiş, Besarabya Rusyaya tanınmıştı (48).

İkinci cihan savaşının en mühim hadiselerinden biri sayılması gereken ve harbin zuhurundan birinci derecede âmil olan Rus - Alman anlaşma müzakereleri, Amerikan hariciye nezaretinin 1948 de yayınladığı Alman gizli vesikalarından anlaşıldığına göre, Berlindeki Rus büyük elçiyi Merekalov'un 17 nisan 1939 da Alman hariciye müsteşarı Weizsacker nezdinde yaptığı teşebbüsle başlamıştı (49). Şu halde Sovyet Rusya bir taraftan batı devletleriyle müzakerelerde bulunurken el altından Almanya ile de görüşüyordu. Litvinof'un 3 mayıs 1939 da Sovyet hariciyesini Molotofa terk etmesinin mânası şimdi pek güzel anlaşılıyordu.

Moskova anlaşması üzerine batılıların Rusya ile yaptıkları müzakereler suya düştü. Hitler çok büyük bir siyasî müzafferiyet kazanmıştı. Paul Reynaud'nun ifadesiyle bu anlaşma “Fransız diplomasinin Vaterlo-

(48) l'Allemagne 1789 - 1945. Jean de Pange 1947 S. 473 - 474.

(49) Vérité sur les rapports Germano - Soviétiques de 1939 à 1941. S. 35-36.

su" idi (50). Hitler şarktan emin bir duruma gelince harp açmakta artık serbest kalmıştı.

Büyük halk kitleleri için pek nâgehzhur gibi görünen bu olayı diplomasi çevrelerine haberleyen olaylar yok değildi. Stalin 10 mart 1939 nutku bu bakımdan pek mânidardı. Rusyanın batılılarla anlaşmayı Almanya tarafına kayacağını anlatan diğer bir belirti Litvinof'un yerine Molotofun gelmesi idi. Fransanın Berlin Büyükelçisi Coulondre 7 mayıs 1939 da Fransız hariciyesine yolladığı bir raporda Hitlerin Rusya ile bir anlaşma yapabileceğinden bahsetmiş, Ruslarla süratli bir anlaşma yapılmadığı takdirde bundan vahim neticeler doğabileceğini 1 haziran, 1 ağustos, 15 ağustos ve 18 ağustosta tekrarlamıştı (51). Yine Fransanın Roma Büyükelçisi François - Poncet ile Moskova Büyükelçisi Naggiar 27 haziranda, Hamburg Konsolosu 4 temmuzda aynı ihtimal üzerinde hükümetlerini ikaz etmişlerdi (52). İngilterenin Berlin Büyükelçisi Nevile Henderson da Almanya ile Rusya arasında müzakerelerin yapılmakta olduğunu öğrenmişti (53).

Her ne hal ise, Rus tarafsızlığını elde eden Hitler bundan sekiz gün sonra, 1 eylül 1939 da, Polonyaya saldırarak İkinci Dünya Harbini açtı. 3 eylülde de İngiltere ve Fransa Almanyaya harp ilân ettiler. İtalya gayri muharip bir duruma geçti; Rusya harbin zuhuru ile birlikte pek fırsatçı bir siyaset takibine girişti.

Rus - Alman anlaşması Türkiye için çok acı bir sürpriz idi. Zira Türkiye, Sovyet Rusyanın kendi siyasetini ve Balkan Birliğini destekleyeceğine samimiyetle inanmış ve bu inançla İngiltere ve Fransaya bağlanmıştı. Başbakan Refik Saydam 12 Mayıs 1939 da Büyük Millet Meclisinde: "Büyük komşumuz ve dostumuz Sovyet Rusya ile en sıkı, en samimi temaslarda devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlarımız, önümüzde teşriki mesai yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve sayın misafirimiz Potemkinin Ankarada geçirdiği günler zarfında aramızda tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tesbit edilmiştir" demişti, Türk basını da aynı kanaati müdafaa ediyordu. Falih Rifki Atay: "Sovyet Rusya, sulh cephesinin tabii mesnetlerinden biridir. Onu bu cepheden gayri yerde arayanlar boş yere yorulmuş olacaklar ve hayal suku-

(50) La France a sauvé l'Europe. Tome S. 132 - 133.

(51) Paul Reynaud. Adı geçen eser tome 1. S. 583 - 584.

(52) Fin d'une Europe S. 206.

(53) Deux ans avec Hitler S. 236.

tuna uğramaktan kurtulmıyacaklardır" (54) diyor ve bu kanaati 27 temmuzda şu sözlerle tekrarlıyordu: "Sovyetler sulh blokunun teessüsünü memnuniyetle karşıladılar. Muhterem Potemkin Yoldaşın Ankara ziyareti Moskova barışçı ve emniyetli sisteminin devam ve samimiyeti hakkında yeni tezahürlere vesile olmuştur" (55).

Türkiye'nin bu kanaatta olduğunun bir delilini de Cumhur Başkanı İnönü'nün Rumen Hariciye Nazırı Gafenko ve Romanya Kralı Karol'le yaptığı iki görüşmede buluyoruz: Cumhur Başkanı 1939 Temmuzunun ikinci haftasında Yalova'da Gafenko ile görüşürken barışın kurtarılacağı hakkında ümit beslediğini, harp çıkarsa Batı blokunun galip geleceğini, Balkanların Mihver devletlerinin taarruz tehlikesine düşer olduğunu ve bu sebeple kendi aralarında birleşmeleri lüzumunu anlatmış ve Mihvere karşı Balkanlarda kurulacak mukavemet cephesinin Sovyet Rusya tarafından destekleneceğine inandığını söylemişti. Cumhur Başkanı bu tarihten aşağı yukarı bir ay sonra, 11 Ağustos 1939 da, Dolmabahçe Sarayında Kral Karol'le yaptığı görüşmede Rusya hakkındaki ümitlerini muhafaza ediyordu. Balkanların müşterek bir cephe kurmalarını ve bu cephenin sağlam bir surette Sovyet Rusya'ya yaslanması lüzumundan bahsetmiş, Kral Karol Sovyetler hakkında şüphe izhar edince İnönü, Rusya ile Romanya arasında bir salâh husule gelmesi için Türkiye'nin dostane tavassutunu teklif etmişti(56).

Sözün kısası, Türkiye Batı devletlerine bağlanırken Sovyet Rusya'nın bu siyaseti tasvip ettiğini görmüş ve Rusya'nın da Batı Blokuna iltihak edeceği hakkındaki kanaatını, hemen hemen, Rus - Alman anlaşması imza edildiği günlere kadar muhafaza etmişti. Böyle olunca Moskova anlaşması Türk Siyasetinin en esaslı temellerinden birini yıkıyordu. Türkiye Batı ile işbirliğine karar verirken birinci derecede Akdeniz ve ikinci derecede Balkanlardan bir taarruz gelebileceğini düşünmüş ve hesaplarını da buna göre yapmış iken şimdi ortaya yepyeni bir olay çıkmıştı. Moskova artık barışın muhafazasıyla ilgilenmiyor, Stalin ikinci dünya harbinin hazırlamış olduğu fırsatı sonuna kadar istismar etmeğe hazırlanıyordu. Sovyet genel politikasındaki bu tahavvül bittabi Türk - Rus münasebetleri üzerinde de tahripkâr tesirler bırakacak, Rusya bundan böyle Türkiye'nin Batılılarla katî bir işbirliğine girişmesini önlemek için Alman siyasetini destekliyecekti. Nitekim 23 Ağustos gecesi Kremlin'de Stalin - Molotof - Ribbentrop arasında geçen bir görüşmeyi "çok gizli" kaydiyle tesbit eden Memorandumdan bu cihet anlaşılıyordu:

(54) Sovyetler ve Anlaşmamız, 17 mayıs 1939. Ulus.

(55) Moskovadaki müzakereleri. Ulus.

(56) Derniers Jours de l'Europe. 211 - 212.

Stalin Ribbentrop'a Almanya'nın Türkiye hakkında ne düşündüğünü sorunca Alman Dışişleri Bakanı Türkiye'den şikâyetle bulunmuş, Almanya'nın Türkiye ile dostluk münasebetlerini devam ettirmek için Türk Hükûmeti nezdinde aylardanberi yaptığı teşebbüslerin semeresiz kaldığını ve bu devletin Almanyaya karşı kurulan çenberleme paktına ilk katılan devletlerden biri olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Stalin ve Molotof ta İngiliz siyaseti güden Türk Devlet adamları hakkında şikâyetle bulunmuşlardı (57).

Almanya Türkiyenin Batı devletlerine iltihakını önlemek için çok çalışmış ve bu maksatla en tanınmış diplomatlarından birini, eski başbakanlardan Franz von Papen'i 1939 baharında Ankaraya büyükelçi olarak göndermişti. O tarihte Sovyet Rusya Türkiyeyi Batı devletlerinin yanında yer almağa teşvik ediyor, Rus ve Alman diplomasisi birbirinin aksi istikamette çalışıyorlardı. Bir halde ki, Sovyet Dışişleri Komiser Muavini Potemkinin Ankaraya geldiğinin ertesi günü, 29 Nisan 1939 da Von Papen de Cumhur Başkanı İnönü'ye itimatnamesini vermişti. Fakat Von Papen'in Ankara'daki gayretleri bir semere vermemiş, Türkiye 12 Mayıs'ta bir deklârasyonla İngiltere'ye bağlanmıştı.

Von Papen, Türkiye'nin Batı tarafına katı bir surette meyletmesini önlemek maksadiyle başka türlü teşebbüslere de başvurmuş, Türk - İngiliz deklârasyonu üzerine Berline giderek orada Kont Ciyano'ya, Türkiye'nin Mihver aleyhtarı bir siyaset gütmesini önlemek için, Oniki Adanın bu Devlete iadesini bile teklif etmişti (58).

O halde Türkiye'yi Batılılardan ayırmağa muvaffak olamayan Almanya, Rusya ile anlaştıktan sonra bu gayesini kolayca tahakkuk ettirebileceğini umuyordu.

*
* *

Sovyet Rusya 17 Eylül 1939 da, zaten yere serilmiş olan Polonya'yı arkadan hançerleyerek Doğu Polonya'yı işgal ettikten sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu Moskova'ya davet etti (59). Saracoğlu Rus başkentine, Potemkin'in ilkbaharda Türkiye'ye yaptığı ziyareti iade ve "iki devleti alâkadar eden meseleleri konuşmak" için gidiyordu.

Dışişleri Bakanımız, yanında Hariciye Vekâleti Kâtibi Umumi Muav-

(57) La vérité sur les rapports germano-soviétiques S. 79.

(58) Germany, the Soviet union, and Turkey During World war II, Harry N. Howard. Bulletin. The Department of State. July.

(59) Rusyanın Saracoğlunu davet tarihini katiyetle bilmiyoruz. Bu haber Türk basınında 19 Eylül 1939 da çıkmıştır.

vini Cevat Açıkalın, Birinci Daire Umum Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Hususî Kalem Müdürü Abdullah Zeki Polar ve Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Terentiyef olduğu halde 22 Eylül 1939 da Kadeş vapuru ile İstanbul'dan hareket etti. Dışişleri Bakanımız hareketinden önce gazetecilere verdiği demeçte: "Memleketlerimiz arasındaki dostluk ve emniyet hissi arzu edileceği kadar sağlamdır. Son zamanların beynelmilel karışık hâdiseleri aramızdaki emniyet ve menfaat birliği vaziyetini sarsmak şöyle dursun, bilâkis takviye etmiştir. Size Sovyet memleketinden iyi havadisler getireceğimi ümit ediyorum" diyordu (60). Fakat bu sözlerin diplomatik edası, kuzeyden korkunç bir fırtınanın esmeğe başladığını hisseden Türk Milletinin endişelerini gidermeğe kâfi değildi.

Dışişleri Bakanımız Odesa'dan hususî bir trenle yoluna devam ederek 25 Eylülde Moskova'ya vardı ve ertesi günü Kalinin ve Molotofla görüşmelere başladı. Saraçoğlu müzakerelere başladıktan iki gün sonra, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop Moskova'yı ikinci defa ziyarete geldi ve 28 Eylül'de Molotof'la birlikte Polonya'nın taksim anlaşmasını imzaladı. Ribbentrop'un araya girmesi Türk - Rus müzakerelerini bir kaç gün geri bıraktı ve 1 Ekimde yeniden başladı. Bu görüşmeye Stalin de katılmış, müzakere dört saatten fazla sürmüştü. Fakat Molotof Ribbentrop'la görüştüktan sonra Saraçoğluna karşı daha uzlaşmaz bir durum takınıyordu (61).

Dışişleri Bakanımız 17 Ekime kadar Moskova'da kaldı ve o gün, yanında yine Terentiyef olduğu halde Sivastopol'dan Moskova torpidosuna binerek 20 Ekimde İstanbul'a geldi. Saraçoğlu yirmi üç günlük bir ziyaretten sonra Rus başkentinden elleri boş olarak dönüyordu. Zira Moskova müzakereleri inkitaa uğramıştı.

Moskova müzakerelerinde neler görüşülmüş ve müzakereler ne gibi sebeplerle suya düşmüştü? Bu noktaları, şimdiye kadar yayınlanmış olan vesikaların verdiği imkân derecesinde inceliyelim.

İlkin şu noktaları belirtelim ki, müzakereler karşılıklı bir ittifak antlaşmasının imzalanması mevzuu etrafında cereyan etmiş ve "Hariciye Vekilimiz Moskova'ya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda bir muahede yapılabileceği iki hükümet beyninde görüşülmüştü." (62). Saraçoğlu Moskova'ya gitmeden önce İngiliz - Fransız - Türk ittifak projesi de tekemmül etmiş bulunuyordu. Türkiye bu projeden Sovyetleri

(60) 22 Eylül 1939 İstanbul gazetelerine verilen demeç.

(61) Préliminaires de la guerre à l'Est S. 309.

(62) Başbakan Refik Saydam'ın 17 Ekim 1939 da C. H. P. Meclis Grubundaki nutku.

haberdar etmiş ve muhtemel Türk - Rus muahedesine İngiliz ve Fransızlar için bir rezerv isteyeceğini Moskovaya bildirmişti. Fakat Ruslarla görüşmeden İngiliz ve Fransızlarla ittifakı imzalamak istemiyordu (63).

Müzakereler ilkin müsbet cereyan etti. Sovyet hükümeti Türkiye ile bir ittifak muahedesi yapmak için İngilizlerle hazırlanan projede bir iki tadilat istedi. Türkiye bu tadilatı, uzun müzakerelerden sonra, İngiliz ve Fransızlara kabul ettirdi (64).

Rusyanın istediği ve Türkiyenin de İngiliz ve Fransızlara kabul ettirdiği bu tadilatın nelerden ibaret olduğunu bilemiyoruz. Bu nokta şimdiye kadar hiç bir devlet adamı tarafından açıklanmadığı gibi, biz bu hususta başka bir vesikaya da rastlamadık.

Türkiye, bir muahede yapmak için lâzım gelen şartların tamamlandığını zannettiği bir sırada Rusya ortaya iki dilek sürdü : Evvelâ Montrö muahedesinin hükümlerinde Sovyetler lehine bir değişiklik; saniyen muahedeye Almanya için bir rezerv konulması.

Rusya, bu iki teklifi öne sürerken, bunlar kabul olunduktan sonra, daha bir iki noktanın görüşüleceğini de bildirmişti. Halbuki vaki olan teklifler dahi Türkiye için "yeni ve beklenmedik" mahiyette şeylerdi (65). Müzakereler işte bunun üzerine bir çıkmaza sürüklenmişti. Şimdi görüşmeleri akim bırakan birinci sebebi araştıralım :

Rusya Montrö muahedesinde ne türlü bir tadilat istemişti? Bu cihet Refik Saydam'ın 17 Ekim 1939 da Cumhuriyet Halk Partisinin Meclis Grubunda verdiği izahat sırasında vazih bir surette anlatılmamış "Boğazlar üzerinde Türkiyenin beynelmilel umumî taahhütlerinden başka hükümlerden tevakkî etmeyi esas ittihaz eden siyasetine Sovyet metalibi uygun görülmediği cihetle" tarzında müphem bir cümle ile meseleye dokunulmuştu. Gerçi Molotof söylediği bir nutukta bu noktayı biraz daha vuzuhla belirtmiş ve "Harb tehlikesi halinde Karadeniz devletlerinden madut olmayan devletlere ait harp sefinelerinin Boğaz içi tariki ile Karadeniz'e geçmelerine Türkiyenin müsaade etmeyeceğine dair Sovyetler Birliğinin teminat istemiş olduğunu" açıklamıştı (66).

Şu halde Sovyet Rusya, Karadenizde kıyısı olmayan devletlerin harp gemilerinin bu denize girmelerini menedecek şekilde Montrö muahedesinde bir değişiklik ve aynı zamanda bu hususta bir "teminat" istiyordu. Bu teminat sözü ile Molotof neyi kastetmişti?

(63) Cumhur Başkanı İnönü'nün "Encyclopaedia Britannica" da yazdığı "Hâdiselerle dolu on yıl" isimli makalesi. 15 Eylül 1947 tarihli Türk gazeteleri.

(64) Cumhur Başkanı İnönü'nün adı geçen makalesi.

(65) Cumhur Başkanı İnönü'nün adı geçen makalesi.

Gerçi Rus genel politikası gözönünde tutulunca "teminat" sözüne bir mâna vermek kolaydı. Zira, Saraçoğlu Moskovada iken Molotof, Estonya, Letonya ve Litvanyaya kabul ettirdiği muahedelerle Baltığın üç devleti üzerinde üsler kurmuş ve bu cihetten gelebilecek bir tehlikeye karşı Rusyayı teminat altına almıştı. Mesele bu olayların ışığı altında mütalâa edildiği zaman Boğazlar üzerindeki Rus isteklerinin hakiki mahiyetini kavramak mümkün olacaktı. Rusya Baltıkta tatbik ettiği siyaseti Karadenizde de tatbik etmek istiyor ve kendisini bir tarruz tehlikesine karşı korumak bahanesiyle Boğazlarda da üs istiyordu. Stalin, Büyük Petro'dan beri Rus çarlarının bir türlü tahakkuk ettiremedikleri bir kaç asırlık bir arzuyu yerine getirmek için dünya durumunu pek müsait görüyordu.

Böyle olmakla beraber, Sovyet Rusyanın Moskova görüşmelerinde Türkiyeden Üs istemiş olduğu uzun müddet gizli kalmış ve bu cihet, resmî bir tarzda ilk defa, Türkiye'nin 18 Ekim 1946 da Rusya'ya verdiği ikinci nota ile açığa vurulmuştur. Bu notadan anlaşıldığına göre Rusya Moskova müzakerelerinde Boğazların müdafaasına iştirâk etmek istiyordu. Bu ise Boğazlar mintakasında Rus üslerinin kurulmasını gerektiriyordu.

İşte Türk - Rus müzakerelerini suya düşüren sebeplerden biri Sovyet Rusyanın, esasını yukarda anlattığımız şekilde Montrö muahedesinde bir değişiklik istemesi ve aynı zamanda Boğazlarda üs talep etmesi idi.

Müzakereleri akîm bırakan ikinci sebep, Sovyet Rusyanın imzalanacak olan muahedeye Almanya hakkında bir rezerv koymak istemesi idi. Yani Sovyet Rusya, Molotof'un tabiri ile, "hiçbir vakit Almanya ile müsellâh bir ihtilâfa" sürüklenmek istemiyordu.

Türk - Rus muahedesine böyle bir rezerv'in konulmasını Almanya Rusyadan talep etmişti. Almanyanın asıl arzu ettiği şey, Türkiye'nin Batılı devletlerle olduğu kadar, Rusya ile de ittifak yapmayıp, eski mutlak tarafsızlık siyasetine dönmesi idi. Bu cihet Ribbentrop'un 7 Ekim 1939 da Moskovadaki Büyükelçisi Kont Schulenburg'e "Çok acele" kaydiyle yolladığı telden anlaşılıyordu (67). Türkiye mutlak tarafsızlık siyasetine dönmeyip Sovyet Rusya ile bir muahede imzalayacak olursa bu takdirde muahedeye Almanya hakkında rezerv konulmalı idi. Rusya, Almanya'ya doğrudan doğruya veya dolayısıyla müteveccih hiçbir yardımı Türkiyeye yapmıyacağını muahedede zikrettirmeli idi. Stalin böyle

(67) La vérité sur les rapport germano - soviétiques S. 108.

bir rezerv koyacağını vadettiği cihetle Ribbentrop bunda ısrar ediyordu (68).

Moskova müzakerelerini akamete uğratan ikinci sebep Rusyanın bu rezerv üzerinde ısrar edip Türkiyenin buna yanaşmaması olmuştur. Türkiye Sovyet Rusya'nın bu isteğini kabule neden yanaşamıyordu?

Bunun sebebini Türk ve Rus genel politikalarının ayrı ayrı istikametlerde inkişaf etmiş olmalarında aramak lâzımdır. 23 Ağustos Rus - Alman anlaşmasından sonra Türkiye ile Rusya'nın genel politikaları arasında büyük bir fark belirmiş, Rusya barış blokunu geriye iterek Almanya tarafsızlık göstermiş ve harbin zuhurunda âmil olmuştur. Sovyet umumî siyaseti Avrupa savaşına katiyen karışmayıp, devletlerin birbirlerini karşılıklı bir surette yıpratmalarını uzaktan ve sevinç içinde seyretmekte. Aynı zamanda Avrupa harbinin hazırladığı fırsatı sonuna kadar istismar edip komşu devletlerden ülkeler ele geçirmek ve onların toprakları üzerinde üsler kurmaktı. Türkiye ise, harp çıkmadan önce Batılılarla mukadderat birliği yapmış ve onlarla imzalayacağı ittifak anlaşması taslağını, ileride bir harbe girmeye göze alarak hazırlamıştı. Rusya Türkiye'den Almanya hakkında bir rezerv isterken Türkiye'nin hazır olan ittifak anlaşmasına aykırı bir talepte bulunuyordu. Bu itibarla Türkiye Sovyetlerin bu isteğini kabul etmedi.

*
* *

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile hazırlamış olduğu ittifak anlaşması ile âhenktar ve ona müvazi bir muahedenin Rusya ile yapılamıyacağını görünce Batı devletleriyle ittifak muahedesini derhal imzaladı. Moskova müzakereleri 17 Ekim 1939 da akim kalmıştı; iki gün sonra Başbakan Refik Saydam İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi H. M. Knatchbull-Hugessen ve Fransız Büyükelçisi R. Massigli ile 19 Ekim 1939 da Ankara'da ittifak muahedesini imzaladı.

Ankara anlaşması dokuz maddeden ve iki munzam protokoldan mürekkeptir.

Madde 1 — Türkiye'ye karşı bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu devletle muhasamata giriştiği takdirde, Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye Hükûmeti ile teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzaheretini yapacaklardır.

Madde 2 — 1) Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz muntakasında Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir harbe mün-

(68) La vérité sur les rapportst germano - soviétiques S. 108.

cer olan bir tecavüz hareketi halinde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyliyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzaheretini ifa eyliyecektir.

2) Bir Avrupa devleti tarafından vaki olup Akdeniz muntakasında Türkiye'nin karışacağı bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Fransa ve Birleşik Krallık fiilen Türkiye ile teşriki mesai edecekler ve ona yedi iktidarlarında olan bütün yardım ve bütün müzaheretini ifa eyliyeceklerdir.

Madde 3 — Fransız ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 tarihli beyannameleriyle Yunanistan ve Romanya'ya verilen garantiler meriyet mevkiinde kaldığı müddetçe bu iki garantiden biri veya diğeri hasebiyle Fransa ve Birleşik Krallık muhasamata giriştikleri takdirde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Krallık ile teşriki mesai eyliyecek ve onlara yedi iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzaheretini ifa eyliyecektir.

Madde 4 — Fransa ve Birleşik Krallık, birine veya diğesine karşı ikinci ve üçüncü maddeler hükümleri mahalli tatbik bulmaksızın bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde, bu devletle muhasamata giriştikleri takdirde, yüksek akit taraflar derhal istişarelerde bulunacaklardır. Ancak şurası muharrerdir ki, Türkiye böyle bir halde Fransa ve Birleşik Krallık hakkında hiç değilse hayırhahane bir bitaraflik muhafaza edecektir.

Madde 5 — Yukarıdaki üçüncü maddenin hükümlerine hâlel gelmemek üzere :

1 — Gerek bir Avrupa devleti tarafından, yüksek akit taraflardan biri hükümetinin, tecavüze karşı, kendi muvafakatiyle istiklâl veya bitaraflığı muhafazaya yardımı taahhüt eylediği bir Avrupa devletine karşı ika edilen tecavüz halinde,

2 — Gerek bir Avrupa devleti tarafından ika edilen ve diğeri bir Avrupa devleti aleyhine müteveccih bulunmakla beraber yüksek akit taraflardan biri hükümetinin fikrinde kendi emniyeti için bir tehdit teşkil eden bir tecavüz halinde,

Yüksek akit taraflar müessir görülecek her müsterek harekete teşebbüs etmek üzere derhal istişarede bulunacaklardır.

Madde 6 — Bu muahede hiç bir devlet aleyhine müteveccih değildir. Hedefi, tecavüze karşı koymak için, Türkiye'ye, Fransaya ve Birleşik Krallığa, lüzum hasıl olursa, karşılıklı bir yardım ve müzaheret temin eylemektir.

Madde 7 — Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki yüksek âkit taraftan her biri arasında iki taraflı tahahüt olarak da muteberdir.

Madde 8 — Yüksek âkit taraflar bu muahedenin tatbiki neticesi olarak muhasamata girişmiş bulunurlarsa ancak müşterek bir mutabakatla mütareke veya sulh akteceklerdir.

Madde 9 — Bu muahedename tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olan süratle ve aynı zamanda Ankarada tevdi olunacaktır. Muahede bu tevdi tarihinde meriyete girecektir.

Bu muahede onbeş senelik bir müddet için aktedilmiştir. Yüksek âkit taraflardan hiç biri muahedeye nihayet vermek arzusunda olduğunu mezkûr müddetin inkizasından altı ay evvel diğer iki tarafa tebliğ etmezse muahede beş senelik yeni bir müddet için kendiliğinden temdit edilmiş bulunacak ve böylece devam edip gidecektir.

PROTOKOL No: 1

Aşağıda imzaları bulunan muharraslar, bu günkü tarihli muahedenameyi imzasından itibaren meriyete koymak hususunda kendi hükümetlerinin mutabık bulduklarını müşahede ederler.

İşbu Protokol, Fransa, Birleşik Kırallık ve Türkiye arasında bugünkü tarihle aktedilen muahedenamenin ayrılmaz bir cüz'ü olarak telâkki edilecektir.

PROTOKOL No: 2

Yukarıda adı geçen muahedename mucibince Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellâh bir ihtilâfa sürüklenmesini mucip olacak veya intaç edecek bir harekete onu icbar edemeyecektir.

İşbu protokol Fransa, Birleşik Kırallık ve Türkiye arasında bugünkü tarihle akdolunan muahedenamenin ayrılmaz bir cüz'i olarak telâkki olunacaktır.

Ankara muahedesinin hükümleri bundan ibarettir. Bu muahede zamanında ilân edilmişti. Fakat sonradan anlaşıldığına göre, muahedeye bağlı diğer bir anlaşma daha mevcuttu. Ve bu anlaşmada İngiltere ile Fransa Türk ordusunu teçhiz ve teslih bakımından bir takım taahhütlere girişmişlerdi. Bu sonuncu anlaşma bu güne kadar açıklanmamakla

beraber onun mevcudiyeti gerek devlet adamlarının beyanatlarından ve gerek Türk basınının yazılarından anlaşılmaktadır (69).

*
* *

Türkiye'nin bu muahedeyi yapmıyarak eski tarafsızlık politikasına avdet etmesinin mümkün olup olmadığını araştırmadan önce Sovyet Rusya'nın Ankara İttifakını ne suretle karşıladığını göstermek lâzımdır.

Türkiye iki numaralı protokol ile Sovyet Rusya hakkında bir rezerv koydurmıştı. Buna rağmen Molotof Ankara ittifakından memnun kalmadığını pek acı ve sert bir dille tenkid etti. Sovyet Dışişleri Bakanı : "Türkiye Hükümetinin kendi mukadderatını harbe iştirâk eden Avrupa Devletleri grubuna bağlamayı tercih ettiği malûmdur. Türkiye Hükümeti, Almanyaya karşı iki aydan beri harp halinde bulunan İngiltere ve Fransa ile karşılıklı bir müzaheret paktı akdetmiştir. Bunu yapmakla tam ihtiyatkâr bitaraflık siyasetini iterek, inkişaf etmekte olan Avrupa harbinin mahrekine dahil olmuştur. Kendi harp sahalarına mümkün olduğu kadar fazla bitaraf memleket çekmek arzusunda bulunan İngiltere ve Fransa bundan memnun görünüyorlar.

"Türkiye sadece bir gün bu hareketine esef etmiyecek midir?"

"Eğer Türkiye Hükümeti şimdi ellerini bir dereceye kadar bağlamış ve muharip devletlerle, zümrelerinden bir tarafın maruz bulunabileceği tehlikelerin ağırlığını kendi üzerine almağa muvafakat etmiş ise, pek sarihtir ki deruhte ettiği mesuliyeti her halde müdrük bulunmaktadır. Fakat bu tarzı hareketler Sovyet ittifakı tarafından takip olunan harici siyaset hattı değildir" diyordu (70).

Sovyet Rusya, Türkiye'nin Batı devletlerinin ittifakına girmesini ne gibi sebeplerle beğenmiyor ve onu acı bir şekilde tenkid ediyordu?

Bu noktayı aydınlabilmek için harbin başlarındaki Rus genel politikasını göz önünde tutmalıdır. Rus siyaseti 23 Ağustos 1939 da imzalanan Alman Dostluk ve Ademi Tecavüz Muahedesine istinat ediyordu. Bu tarihten itibaren Rusya'nın amacı harbin dışında kalmak, muharip taraflardan hiç biri ile ihtilâfa sürüklenmemek, Avrupanın harabisini uzaktan seyretmektir. Bu takdirde geçen her gün muharip devletleri za-

(69) Başbakan Çörçilin 11 Şubat 1943 Avam Kamarasındaki nutku. Başbakan Saraoğlu'nun 23 Şubat 1943 de Ankara Halkevindeki nutku. Çörçilin 27 Şubat 1943 Avam Kamarasındaki nutku. Necmettin Sadak'ın 29 Şubat 1944 de Akşam gazetesinde "Şimdiye kadar kaç defa harbe girecektik" isimli baş yazısı. Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesinden 1 Mart 1944 tarihli Ulus gazetesine iktibas edilen "Açık konuşalım" isimli yazısı.

(70) 31 Ekim 1939 nutku.

yıflatacak, Rusya ise bu müddet zarfında, ayrıca kuvvetlenmese dahi, Avrupanın zayıflaması nisbetinde kuvvetlenmiş olacaktı. Sovyet Rusya'yı harp sonunda Avrupanın hakemi mevkiine yükseltecek siyaset yolu bu idi.

Mesele bu bakımdan mütalâa edildiği zaman Türkiye'nin muharip taraflardan bir zümrenin ittifakına girmesi Rusya'nın arzusuna aykırı düşüyordu. Zira Batının ittifakını kabul eden Türkiye günün birinde Mihver devletlerine karşı harp açabilecekti. Bu takdirde ise Türk topraklarına ya müttefik sıfatıyla İngiltere ve Fransa veya müstevli sıfatıyla Almanya ve İtalya gelebileceklerdi. Harp dışında kalmak ve imkân nisbetinde harp tehlikesini kendi hudutlarından uzaklaştırmak siyasetini takip eden Rusya bunu istemezdi. Rus - Alman paktı nihayet zaman kazanmak için yapılmış bir anlaşma idi. Sovyet Rusya ile Almanya arasında bir harp daima muhtemeldi. Rusyanın eski Baltık Eyaletlerine nüfuzu, aynı zamanda, bir Alman tehlikesine karşı alınmış bir emniyet tedbiri değil mi idi? O halde Rusya Güney hudutlarının emniyetini de harbin bu sahalara bulaşmamasında görüyordu.

Diğer taraftan, Rusya Türkiye'yi tecrit etmek ve onu kendi politika izinden yürütmek istemişti. Türkiyeyi Rus nüfuzu altına almanın ve ona kendi taleplerini kolayca kabul ettirmenin yolu bu idi. Almanya Rus tarafsızlığını elde edebilmek için Staline Baltıkta, Polonyada ve Besarabya'da geniş tevziatta bulunmuştu. Hitler son derece önemli saydığı Rus tarafsızlığının devamını temin etmek için, gerekirse, Türkiye üzerinde de tavizatta bulunmaz mı idi? O halde Türkiye, Rusya'nın istediği gibi, İngiltere ve Fransadan da yüz çevirecek olursa kendi karşısında yapayalnız kalacak ve onun her isteğine belki de kolayca boyun eğecekti. Hiç olmazsa Molotof böyle ümit ediyordu. Rusya, kendi taleplerini reddeden Finlandiyaya harp açmıştı. Fakat aynı çeşit istekleri reddetmiş olan Türkiye'ye taarruz etmekten çekiniyordu. Stalin, Finlandiya harbinin mevzii kalacağını elbetteki düşünmüş, halbuki Türkiye'ye saldırdığı gün karşısında İngiltere ve Fransayı da göreceğini şüphesiz ki hesap etmişti. Böyle olunca da Rusya, hiç arzu etmediği bir harbe, hem de Almanyanın yanı sıra, sürüklenmiş olacaktı.

Türkiye'nin İkinci Dünya savaşında tarafsız kalamıyacağı hususundaki kanaatımızın delillerini sıralarken meseleyi diğer bir bakımdan da mütalâa etmek lâzımdır. İtalya Almanya'nın müttefiki olmasına rağmen, Birinci Dünya harbinde olduğu gibi, bu sefer de harbin başlarında gene mücadeleye karışmamıştı. Mussolini Avrupa harbinin inkişafını seyrediyor, "mukaddes hotbinliğin" hangi tarafta daha iyi tatmin edilebileceğini hesap ediyordu. Batı Devletleri Birinci Dünya Harbinde İtal-

ya'ya, bir kısmı da Türk ülkesinden olmak üzere, geniş vaitlerde bulunarak onu müttefikleri Almanya ve Avusturya - Macaristandan ayırıp kendi saflarında harbe sokmağa muvaffak olmuşlardı. Batı devletleri bu tecrübeden ümide düşerek İtalyayı bu sefer de, kendi taraflarına alama-salar dahi, hiç olmazsa tarafsızlığa doğru çekmek için elbette ki çalışa-caklardı. Nitekim Paul Reynaud'nun kitabından anlaşıldığı üzere Fransa, İtalyan tarafsızlığını temin maksadiyle Mussolini nezdinde bir sürü te-sebbüslerde bulunmuştur (72). Türkiye Batı devletlerinden yüz çevirip yeniden mutlak tarafsızlık politikasına dönecek olursa durumun bu ba-kımdan da ne türlü gelişmeler kaydedebileceğini hesap etmek zorunda idi.

Türkiye'yi tarafsızlıktan ittifaklar politikasına meylettiren birinci derecede İtalyan ve genel olarak Mihverden gelen tehlike idi. Türkiye İngiltere ile müşterek deklârasyonu bu türlü tehlikelere karşı kendisini korumak endişesiyle yaptığı halde ittifak antlaşması imzalandığı sıra-larda buna bir de pek eski, bir kaç asırlık Rus korkusu inzimam etmiş bulunuyordu.

Nihayet Türk ordusu 20 inci asrın teknik vasıtalarıyla mücchhez değildi. Polonya hareketi yeni bir harbin ne çeşit vasıtalara ihtiyaç his-settirdiğini göstermişti. "Türk ordusu ise hiç bir veçhile modern sayıla-mazdı ve birinci cihan harbinden çıktığı şekilde muhafaza edilmiş-ti" (73). Halbuki bir devletin tarafsız kalması devletleri bu tarafsızlığa riayet ettirecek derecede kuvvetli olmak şartına bağlı bulunuyordu.

Yukarıda söylediğimiz sebeplere dayanarak Türkiye'nin İkinci Dün-ya savaşında tarafsız kalamıyacağına inanıyor ve Ankara ittifakının zarurî olduğu kanaatını besliyoruz.

Prof. Rifki Salim BURÇAK

(72) La France a sauvé l'Europe. Tome II. S. 191 - 227.

(73) Başbakan Çörçil'in 2 Ağustos 1944 de Avam Kamarasındaki nutku.